הרב רפאל אויערבך

כיבוד הורים באסיפת חברים

שאלה: האם מותר לבן להביע באסיפת־חברים דעה המנוגדת לדעת אביו?

1. אם וכיצד חולק בן על אביו

תשובה: א. שנינו בגמ׳ קדושין לא, א: ״ת״ר, איזהו מורא ואיזהו כיבוד? מורא — לא עומד במקומו ולא יושב במקומו. ולא סותר את דבריו ולא מכריעו. כיבוד — מאכיל ומשקה. מלביש ומכסה, מכניס ומוציא״.

והך ד״לא מכריעו״, פירש״י, וז״ל: ״אם היה אביו וחכם אחר חלוקין בדבר הלכה, לא יאמר נראים דברי פלוני״. וכך פירש ר״י הזקן. אמנם, הטור יו״ד סי׳ רמ הביא דברי הרמ״ה שהקשה על פרושו של רש״י, דלא יתכן לפרש שהאומר ״נראים דברי פלוני״ היינו האיסור של ״לא מכריעו״, דהרי זה האיסור ש״לא יסתור את דבריו״. אלא — מפרש הרמ״ה — אפילו נראין לו דברי אביו, אין לו לומר נראין דברי אבא, שנראה כמכריע דברי אביו (=שזה זילותא לאביו שמראה שדעתו מכרעת יותר מדעת אביו[1]), אלא אם יש לו תשובה להשיב על החולקין — ישיב.

והב״י שם יישב קושית הרמ״ה, ותירץ דישנם שני סוגי ״סותר את דבריו״ אליבא דרש״י: א. כאשר הבן עצמו סותר דברי אביו — וזה כלול ב״לא יסתור״. ב. כאשר הבן מכריע כדברי אחר החולק על אביו — וזה פרושו של ״ולא מכריעו״[2]. וכך כתב הש״ך סק״ב, דבין שחולק עליו ובין שאומר לחולק עליו ׳נראין דבריך׳ — הוי סותר את דבריו.

ב. כתב הרמב״ם בהל׳ ממרים פ״ו ה״ג: ״איזהו מורא ואיזהו כבוד? מורא... ולא סותר את דבריו ולא מכריע את דבריו וכו׳: ובענין כבוד רבו, כתב בהל׳ ת״ת פ״ה ה״ו: ״...ולא יכריע דבר **בפניו**, ולא יסתור את דבריו״.

1 לשון חיי אדם כלל סז, ח.
2 ועי׳ גם בדברי הב״ח שם.

הרי, שלגבי כבוד רבו, חילק הרמב"ם והדגיש, שאיסור הכרעה כרבו — הוא דוקא בפניו, אבל שלא בפניו — אין איסור בדבר, ואילו לסתור דברי רבו — אסור אף שלא בפניו[3]. וכתב ע"ז הדרישה על הטור[4] דאם בכבוד רבו נאמר כך, הרי בכבוד אביו ודאי שהותרה הכרעה שלא בפניו (=שאדרבא, זה כבוד אביו[5]), שהרי כבוד ומורא רבו גדול מכבוד ומורא אביו, ורק לסתור דבריו אסור אף שלא בפניו. וכך פסק הש"ך.

וביו"ד סי' רמ, ב כתב המחבר: "ולא סותר את דבריו ולא מכריע את דבריו בפניו, אפילו לומר נראין דברי אבא". ולא חילק בין סתירה להכרעה שלא בפניו. ומדבריו הוכיח הט"ז סק"ג דאף סתירה שלא בפניו — מותרת, כמו שמצינו שהטור חלק כמה פעמים על דברי אביו הרא"ש. והגר"א סק"ג כתב: "דהא מצינו שחולקים על אביהם ורבם, ר' עם רשב"ג והרבה כיוצא וכן מכריעין".

וגם ערוה"ש שם סעיף יב האריך בראיות לדבר זה, שהרי ר"א בר"ש חולק על אביו (שבת מד, א) ומר בר רב אשי אמר — הא דאבא דקטנותא היא (גטין כט, ב), והרמב"ם חולק על אביו בהל' שחיטה (פי"א ה"י), והטור חולק על אביו הרא"ש, "ואיך אפשר לומר שאין לחלוק בדינים על אביו, הלא תורת ד' היא, והיא תורת אמת ואין מחניפין בה, ואפילו בפניו יכול הבן לפלפל עם האב ולהקשות ולתרץ ולהעמיד ההלכה על מכונה... וכך דרכה של תורה!". וע"כ דחה דברי הש"ך, שפסק שאף שלא בפניו אסור לסתור דבריו, וסיים: "אלא בפניו אסור לומר בלשון סתירה שאינו מדרך הכבוד, אלא ישא ויתן עמו עד שיודה זל"ז, וגם אם הבן נשאר בדעתו שאינו כן — יחזיק זה בלבו ולא יאמר לו מפורש "אין נראה לי כדבריך". וכך סיכם גם ה"חיי אדם": "ואפילו לחלוק על אביו — מותר שלא בפניו".

ג. אמנם מצינו סייג לדבר בדברי הט"ז. דאע"פ שמותר לחלוק על דברי אביו ולסתרם שלא בפניו, "מ"מ נ"ל, דאם הוא חולק על אביו ויש עוד אחר שאומר כאביו, והוא רוצה להוכיח ולכתוב דעתו (=כלומר, שלא בפני אביו) כדעת החולק על אביו — לא יזכיר שם אביו אלא שם האחר, כיון שיוכל לעשות דרך כבוד — יעשה"[6]. וכך הכריע גם החיי אדם, שגם במקום המותר — יש לעשות זאת באופן המכובד ביותר.

3 כך דייק הפרישה על הטור בסי' רמ"ב סק"כ.

4 סי' רמ סק"ג.

5 לשון החיי אדם שם סעי' ח.

6 עי"ש שהוכיח כן מהטור שציטט דעת בעל התרומות ולא דעת אביו, במקום שחלק על שניהם.

2. אם יש הבחנה בין ד"ת ומילי דעלמא

ד. והנה, כל האמור לעיל הוא כאשר האב ובנו חלוקין בדברי־תורה, וכמ"ש **רש"י** בסוגיא דקדושין וז"ל: "אם היה אביו וחכם אחר חלוקין **בדבר הלכה**". וכדברי בעל ערוה"ש שהובאו לעיל. וכן הוא בהמשך הסוגיא שם לב, א, הרי שהיה אביו עובר על דברי תורה וכו', וכעובדא דרב יהודה ב"ר יחזקאל שם, וכמ"ש המחבר בהמשך דבריו (בסעיף יא): "ראה אביו שעבר על ד"ת וכו' ואם היה אומר שמועה בטעות, לא יאמר לו — לא תתני הכי".[7]

אבל מכל הנ"ל אין עדיין הוכחה לויכוח בין אב ובנו במילי דעלמא. וכבר עמד על כך בעל ערוה"ש וז"ל בסעי' יג: "ויש להסתפק במילי דעלמא — אם רשאי לסתור דבריו ולהכריע. ואולי דוקא בתורה הוי העדר הכבוד ולא במילי דעלמא, או להיפך — דכיון דאפילו בד"ת אסור, כ"ש במילי דעלמא, וכן נראה עיקר".

3. אם מועילה מחילת האב

ה. ועדיין נותר לנו לברר, האם רשאי האב למחול לבנו בענין זה ולהתיר לו להשמיע בפניו דעה המנוגדת לדעתו. ולכאורה, הלכה פסוקה היא בש"ס שם ובדברי הפוסקים: "האב שמחל על כבודו כבודו מחול"[8]. אמנם, מדקדוק הלשון נ"ל דדוקא על "כבודו" רשאי האב למחול אבל לא על "מוראו" שהוא חמור יותר, והרי הך ד"לא יסתור את דבריו ולא יכריעו" הוא מדיני מורא ולא מדיני כבוד.

וכד נעיין טובא, נראה שיש פנים לכאן ולכאן. דהנה אפילו לגבי בן סורר ומורה, אמרינן בש"ס (סנהדרין פח, ב): "בן סורר ומורה, שרצו אביו ואמו למחול לו — מוחלין לו", והביאה הרמב"ם להלכה בהל' ממרים פ"ז ה"ח: "ואם מחלו לו אביו ואמו קודם שיגמר דינו — פטור".

ועוד, שהרי כתבה התורה: "ומכה אביו ואמו מות יומת", "ומקלל אביו ואמו מות יומת" (שמות פכ"א, טו—יז). והמקלל הוריו — חייב סקילה (סנהדרין נג, א) והמכה הוריו חייב חנק (שם פ"ד, ב). ובגמ' שם הסתפקו: "בן — מהו שיקיז דם לאביו", וכתב הטור (יו"ד סי' רמא, וכן בשו"ע שם): "לפיכך, היה לאביו קוץ תחוב בבשרו — לא יוציאנו, שמא יבא לעשות בו חבורה. וכן אם הוא מקיז דם או רופא — לא יקיז דם לאביו ולא יחתוך לו אבר, אע"פ שמתכוון לרפואה. ואם

7 עי' פ"ת סי' ר"מ סק"א.
8 קדושין לב, א, יו"ד סי' רמ, יט.

עשאו — פטור. בד"א — כשיש שם אחר לעשות, אבל אם אין שם אחר לעשות והוא מצטער — ה"ז מקיז וחותך כפי מה שירשוהו לעשות".

וכתב ה"מנחת חנוך" (מצוה מח, ב) וז"ל: "ונלע"ד, דזה שחייבה התורה בהכה או"א או בחברו, היינו דוקא בלא רשות. אבל אם או"א אומרים לו שיכם או יקללם, או חברו, אינו עובר בלאו הזה ואינו חייב מלקות ולא מיתה... ומה דמדובר כאן בש"ס דאבעי' לענין להקיז דם, היינו שלא מרצון אביו, ומ"מ מסקינן דפטור כיון דהיא לרפואה... אבל אם אביו מוחל ומצוה להכותו — נראה דאין חייב כלל, וכן בחברו ואינו עובר כלל. אע"פ שלא מצאתי זה מפורש, מ"מ הסברא נותנת כן, כנלע"ד ברור", (ועי' בענין זה בספר "גשר החיים" ח"ב א).

הרי לן דעת המנ"ח, שיכולים או"א למחול על מכתם וקללתם. ומסתבר, דדבר פשוט הוא, שאיסור הכאה וקללה הוא מדין מורא או"א. וכן משמע מסתימת לשונו של הרמב"ם בפ"ו מהל' ממרים ה"ב. ואף דכתב הרמב"ם שם בהי"א: "הממזר — חייב בכבוד אביו ומוראו, אע"פ שהוא פטור על מכתו וקללתו עד שיעשה תשובה, אפילו היה אביו רשע ובעל עבירות — מכבדו ומתיירא ממנו", וחזינן מהכא, לכאורה, דשונה דין מכהו ומקללו מדין מוראו. היינו טעמא, דבהכאה וקללה כתיב **עמך** ("ונשיא בעמך לא תאור") — בעושה מעשה עמך, משא"כ בכבוד ומורא דלא כתיב בהו **עמך**, ולכן אף שלא עשה תשובה — אסור לצערו (רדב"ז שם ועי' בקרית ספר ובכ"מ והגה"מ שם, ובטור סי' רמ בדרישה סקכ"ו).

ובטעם הדברים, נראה לומר, עפ"י מה שחילק ה"דרישה" (בסי' רמ אות ד, וב"פרישה" סי' רמב אות לא) בין מורא מלך למורא אב ורב, שמורא מלך אינו תלוי ברצונו של המלך, אלא התורה ציותה על מוראו כדי "שתהא אימתו עליך", משא"ב במורא אב הנובע מדין כבוד, ושפיר שייכא ביה מחילה.

והגאון ר' ראובן טרופ זצ"ל ("בינת ראובן" קדושין סי' כה) הביא ראיה מפורשת לדבר, וז"ל: "וכן יש לעיין, בהא דאמרינן התם (קדושין לב, א) דהיה רוצה לנסות בנו — הי' קורע את הבגדים שלו לראות אם יכעס עליו או לא. ואמרינן בגמרא שהוא מחל לו אם יכעס. והרי אם יכעס — הרי יעבור על מורא אב ואם, ומוכח שמועיל מחילה על מורא אב".

והחנוך (מצוה ריב, איש אמו ואביו תיראו) כתב וז"ל: "ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ונקבות. ועובר עליה והיקל ביראתם — בטל עשה זה, אא"כ עשה מדעת האב ובמחילתו, שהאב שמחל על כבודו — כבודו מחול". הרי שס"ל כמ"ש לעיל בשם ה"דרישה", שדין מורא או"א נובע מדין כבוד, ושפיר אית בה מחילה.

אמנם, עי' במנ"ח שם (ס"ק ד) שכתב: "ומה שכתב הרהמ"ח שהאב שמחל על

כבודו וכו' ער"ן קדושין, דאף דיכול למחול על כבודו, על צערו ובזיונו — לא מהני מחילה"*. וכנראה, כוונתו לדברי הר"ן על הרי"ף לב, ב, ד"ה רבנן, שכתב שם וז"ל: "...ומדאיקפד, משמע דהידור מיהא בעי למיעבד, דאי לא — כיון שהיה יכול למחול — לא היה לו להקפיד". (והגר"ר טרופ זצ"ל הקשה בעצמו מכח האי עובדא דרבא בדף לב, ב, ולא ציין לדברי הר"ן והמנ"ח).

והמעיין בדברי הרמב"ם[9], יווכח שכלל גם מורא בדין מחילה. שהרי כתב: "ועד היכן מוראן? אפילו היה לבוש בגדים חמודות... לא יכלימם, אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שציוהו בכך וכו'". ואח"כ המשיך וכתב: "אע"פ שבכך נצטוינו, אסור לאדם להכביד עולו על בניו... אלא ימחול ויתעלם, שהאב שמחל על כבודו — כבודו מחול". הרי שצירף דין מחילות כבוד לדין מורא[10]. ואמנם, המחבר בשו"ע לא צירף את הדינים הנ"ל.**

ובערוה"ש כתב: "ודבר פשוט הוא, שאם אביו אומר לו "רצוני לשמוע דעתך איך הוא", צריך שיאמר לו כפי הנראה לו, הן בד"ת והן במילי דעלמא, אפילו כשדעתו הפוכה מדעת אביו.

4. כבוד חמיו

ו. כתב המחבר שם סעיף כד: "חייב אדם לכבד חמיו". והש"ך[11] כתב, דחייב לכבדו כמו שאר זקנים חשובים. והיינו, שאין חתן חייב בכבודו ככבוד הוריו,[12] ולכן, נ' דמותר לחלוק על דבריו, אלא שחייב לעשות זאת בכבוד ובדרך ארץ כמו שיש לנהוג כלפי זקנים חשובים.

5. מסקנת הדברים

א. אסור לבן לסתור דברי אביו — בין שחולק עליו ובין שמסייע לאחר החולק על אביו, ודוקא בפניו אסור, אבל שלא בפניו — מותר (ודעת הש"ך, דאף שלא בפניו — אסור).

* וכן נאמר במפורש בשו"ת הריב"ש סי' רכ, וז"ל: "**דליכא** למימר שיהא האב יכול למחול לבן לומר לו דברי חרופין וגדופין" — הערת עורך "תחומין".

9 הל' ממרים פ"ו הל' ד־ח.

10 וצל"ע בדברי הרמב"ם, מדוע חילק כאן וכתב דין הכלמה ד"כבוד" ודין הכלמה ד"מורא", ואכמ"ל.

** סברא זו, כי מורא אינו ניתן למחילה, הובאה בספר אמרי נועם (קובץ מפירושי בעלי התוס') פרשת קדושים פי"ט, ג, אך הברכי יוסף, יו"ד סי' רמ. יג חולק עליה, עיי"ש — הערת העורך.

11 בס"ק כב.

12 ערוה"ש סעי' מד, אולם ראה להלן בתשובה העוסקת בקריאת חמיו וחמותו בשמם הפרטי.

ב. אסור לבן להכריע דברי אביו, ואפילו לומר "נראין דברי אבא", ולדברי הכל דבר זה אסור דווקא בפניו, אבל שלא בפניו — מותר.

ג. הבא לסתור דברי אביו שלא בפניו, ויש אחר האומר כאביו — לא יזכיר שם אביו, אלא שם האחר, וזהו כבודו של אביו.

ד. מותר לבן לשאת ולתת עם אביו בהלכה עד שיודה זל"ז, ואם סבור הבן שדעתו נכונה ואביו לא סבור כך — יחזיק הבן דעתו בלבו ולא יאמר לאביו במפורש "אין נראה לי כדבריך".

ה. גם במילי דעלמא — אסור לסתור דברי אביו או להכריעו, ככל האמור לעיל בד"ת.

ו. אם אביו מבקש לשמוע דעתו, צריך לאומרה לו — הן בד"ת והן במילי דעלמא — אף אם היא מנוגדת לדעת אביו. ונראה, שגם בענין זה מותר לאב למחול על כבודו.

ז. נראה, שחתן רשאי לחלוק על דברי חותנו, ובלבד שיעשה זאת בכבוד ובדרך ארץ.

ולכן, אם מחל האב לבנו לחלוק על דבריו באסיפה — נראה, דרשאי הבן להשמיע דעתו. אם אמר לו אביו להשמיע את דעתו — צריך לאומרה. אך כל זמן שלא מחל האב על כבודו ולא התיר לבנו לומר את דעתו — חייב הבן לנהוג ככל האמור בסעיפים א־ה.